

ÖRÖKSÉG

TONCS GUSZTÁV

PETŐFI KÉPZELETE (II.)

Tanulmányunk egyik előbbi (II.) fejezetében részletesen foglalkoztunk Petőfi szemléleti elméletével, s ennek különböző tulajdonságaiból iparkodnunk kell egypár dedukciót vonnunk Petőfi képzeletére. Úgy találunk, hogy képei nagyok, hatalmasok, melyek a lélek mélyéből szállnak vissza, találók, mert a kép és gondolat csekély kivétellel fedik egymást s ritka mértékben nagyszabásúak, még akkor is, ha nem a természetvilágból veszi képeit. A képeket, hol erősebb szenvedély hevíti, szakadatlanul ontja, s gondolatai egyenesen a képek formájában jelennek meg. Ez mutatja jórészt költői zsenijét, mely tudatos alkotásban oly álomszerűen ontja költői képeit. Nem a kiszámítás eredményei ezek, hanem a lélek mélyéből öntudatlanul s akarati hozzájárulás nélkül állanak elő; s nem a nagy koncepciók egészében nyilvánulnak meg, hanem a koncepciók részleteiben. Nála sokszor egész dalok oly álomszerű képek. Ki ne ismerne bennük a zseni jellemvonásaira! Lelke mélyében nyugosznak, s ha zsongani kezdenek bármily hatás által, e csudálatos szép képek egymást érik s bővülő erejükkel elragadnak. A zseni mély ismeretével mondja ő maga egyik szép költeményében: »Oh keblemben még annyi dal szunnyad, Egész erdő magva, mely ha felnő, Sok fáradt utasnak hűs árnyat ad.« (*Ujjonnan visszajött a régi baj.* 258. 1.)

Gondolat és kép Petőfiiben egyszerre jelennek meg ritka összhangban, kifejezései ritkán hibáznak. Ezt bizonyítja az is, hogy miként a nagy Shakespeare sohasem javít, Petőfi is, ha javít, a gondolaton változtat s nem a kifejezésen, mert az első formájában mindig tökéletes. Képzet és szó egymást hibátlanul idézik vissza, egybe vannak olvadva, de ha gondolatot kénytelen változtatni, a kifejezést sem hagyhatja meg. Mindez bizonyossága gazdag, hatalmas képzeletének, mely különben az alakok eleven képzelésében éppen ilyen. Összes elbeszélő költészete például idézhető ezen állításra, de leginkább *Az apostol* egyes részletei. Íme Szilveszter leírása az I. részből:

Egy ifjú férfi, a családapa,
 Az asztalnál sötét homlokkal ül . . .
 Tán e homlokrul árad a ború,
 Mely a szobát betölti?
 E homlok egy egész könyv, amibe
 A földnek minden gondja van beírva:
 E homlok egy kép, melyre miljom élet
Insége és fájdalma van lefestve.
 De ott alatta a sötét homloknak
 Két fényes szem lobog,
 Mint két bolyongó üstökös,
 Mely nem fél senkitől,
 S melytől mindenki fél.
Tekintete
 Mindig messzebb, mindig magasabbra száll,
 Mig elvész ott a végtelenben,
 Mint a felhők között a sas!

Vagy a második részből az a pont, melyben Szilveszter alvó nejét s gyermekelt szemléli:

Megcsókolá a három alvót,
Szentháromságát családéletének,
Áldásadólag terjeszté fölélők
Kezét (hogy e kéz mást nem adhatott
Nekik, mint puszta áldást!)
S helyére visszaballagott.
Még egy szelíd tekintetet
Vetett a népes nyoszolyára,
Egy oly szelíd, édes tekintetet,
Melytől az alvók álmaikban
Rózsák és angyalok között mulattak,
Aztán kinézett ablakán,
Beléje nézett a sötétbe,
Nézett beléje oly merőn, mintha
Azt föl akarta volna gyújtani
Éjszaktényével lángoló szemének.

Ki ne érezné ki e sorokból a mély közvetlenséget, mellyel az író alakjait s cselekvéseiket írja, de e közvetlenség nem a szemléleti, mert előtte alakok nincsenek, hanem a képzeleti, a képzelet által kivetített alak közvetlen szemlélete.

Alig képzelhetünk valami gyorsabb szellemi működést, mint a Petőfié volt. Egész gondolatfolyama majdnem egyszerre támad fel lelkében, kezdet és vég ott csaknem összefolynak. Könnyedén alkot, a lángész rögtönző hatalmával. Amilyen gyorsan és elevenen támadnak fel képei, éppen oly gyorsan sorakoznak gondolatai tarka ruháikban, egyszerre kelnek ki öntudata homályos mélyéből. »Az ő dúsgazdag költői ere, kifogyhatatlan bőségű versforrása, belső világának szenté-

lyéből, szíve, lelke mélyéből természetesen fakad és buzog föl magas szökelléssel, a rögtönzés egyszerre alkotó villámgyors hatalmával.« (Vahot *Imre emlékiratai*, 228. o.) Vahot továbbá arról is tudósít, hogy Petőfi bámulandó gyorsasággal és szabatossággal írta le a szívében s agyában fogamzott, szebbnél szebb költői eszméket s érzelmeket. Rögtönző erejére fényes bizonyosság *Erdélyben* c. költeményének keletkezése. Petőfi Teleki Sándornál időzött Koltón, s ebéd közben Teleki felszólítására, hogy mondjon ő is valamit a sok köszöntő közt, csak annyit felel: jól van, próbálok egyet! Azzal könyökre támasztja fejét s gondolkodik. Egyszerre aztán feláll, szemei ragyognak, homlokát összeráncosítja, s ihlettel, érces, csengő hangon rákezdi:

Barangol és zúg, zúg az őszi szél.
Csörögnek a fák száraz lombjai,
Mint rab kezén a megrázott bilincs.

Folytatja tovább hévvel, s midőn e tételhez ér:

Hallagass, zúgó szél, hadd beszéljek én!
Ha el nem hallgatsz, túlkiáltalak,
Mint nősírást az égiháború.

megáll, s csillogó szemeivel végignéz a társaságon. »Magnetizálva valánk s elragadtatva bámultuk a lángész rögtönzését« — jegyzi meg Teleki. A költemény tehát poharazás közben született rögtönzés, de ki látná rajta a kisebb költők rögtönzéseinek erőtlenségét. Olyan az, mint a szikla: egyik gondolat a másikhoz van tapadva elválaszthatatlanul. A *bilincs* című költemény eredetéről is Teleki ad számot. Petőfi-nek valami »kotyog« a fejében, azért hazamegy és ír. »Kevés idő múlva felállt, megdörzsölé homlokát s jobb kezével kivágott a levegőbe« annak jeléül, hogy költeménye sikerült. Általában mikor írt, legtöbbször nagyon izgatott volt, nyugtalanul járt-kelt szobájában, s közben egy tallért hajigált a levegőben. (Jókai: *Kortársaim*) Terjedelmesebb költeményei készítésekor is rövid időre van szüksége, csak éppen hogy kigondolja a tárgyat, az eseményt, a részek rögtön tudatában vannak. Így roppant gyorsasággal készíti el *A helység kalapácsát* s nemsokára rá *János Vitézt*. »Neki mint lánglelkű rögtönzőnek — mondja Vahot — csak néhány est és éjfél kellett ahhoz, mert az egyes versszakokat járás és ülés közben jó előre kifőzte agyában s legelőször is egyszerre oly szépen írta le az egész nagy hosszú költeményt, hogy abban egyetlenegy törlést vagy csak betűváltoztatást sem lehetett találni.« Teleki továbbá egy elveszett hosszabb elbeszélő költeményének — *Czigány Ferenc, a négyes kocsis* — eredetéről mondja, hogy mindössze egy éj alatt készült, pedig elég terjedelmes volt. Mindezek oly tények, melyek Petőfi rögtönző erejének hatalmát fényesen igazolják. Pedig ez csak néhány adat; hátha még ismernők mindazon eseteket, melyekben hasonló fényes eredménnyel ragyogtatja rögtönző hatalmát. A jó költő mindig rögtönző, mert munkája a lelkesülés munkája. Mikor lelkét »a szent örület« megragadja, feledi a világot, örökös bajait, múlt örömeit, s az alkotás gyönyörébe merül: legközelebb áll a teremtőhöz.

Létrehoz a semmiből; nem, a lelke mélyiből, öntudata sötét háttéréből, mely tele van drága kincsekkel, honnét halomszámra kerülnek elő. Minden jó költeménynek, főként lírainak, úgy kell születnie, mint Pallas Athénének Zeus fejéből. Petőfit is így képzeljük magunknak, hogy amint megszállja a »szent örület«, tollat ragad, s rögtönzi bájos verseit. Ez az igazi rögtönzés, s Petőfi ebben nagy.

Petőfinél az öntudatában meginduló gondolatfolyamnak két fő sajátosságát különböztetjük meg: az egyik rohamossága, a másik roppant emelkedése.

KÉPZELETÉNEK ROHAMOSSÁGA

A logikus gondolkodó, ki megszokta, hogy gondolatai a jól megtaposott országút keskeny ösvényein haladjanak; ki, ha töretlen útra kerül, rendesen lassan, vagy alig halad, alig bírja megérteni azt a bámulatos rohamosságot, szökelléseket, átugrásokat, kihagyásokat, amelyeket Petőfinél lépten-nyomon találunk. Csak a képzelet értheti meg e nyughatatlan-ságot. »Mint nyugtalan madár az ágakon, helyrül-helyre röpköd gondolatom« (*Szüldőföldem*), mondja Petőfi; de a madáron itt ne csak a bokrok énekes madarára gondoljunk, hanem a felhők madarára (*Szemere Pálhoz*). Taine Musset-t a szabad rónán átvágató tüzes paripához hasonlítja, mely hevében önmagát semmisíti meg. Petőfi is hasonlóan szól, azt mondván, hogy az ő Pegazusa magyar csikó; csak egy szavába kerülne, hogy a világból kivigye, s ha szakad is a tajték róla, ez a sok tüztől van s nem a fáradtságtól (*Az én Pegazusom* 293. o.). Hogy gondolatmenetének e feltűnő sajátosságát megmutathassuk, akár egész költészetét idézhetnők. Talán nem mindenki-ben találjuk meg ugyanazon erővel, de mindegyikben megtalálhatjuk akár kis dalait, akár ódáit, akár szerelmi epekedéseit, akár csatariadóit, akár apró románszait, akár *Az apostolt* tekintjük.

Állt egy szobor magas hegy tetején — mondja *A ledőlt szoborban*; fellegek szolgáltak neki öv gyanánt s vállán pihent meg nyári délben a nap. Méltóságos óriás alak, kezében a háborúi karddal s győzedelmi zászlóval. Miképp jutott e hegyre e szobor? Földről vagy az égből? Az ég és föld közös munkája hozta oda. Sok száz esztendő múlt el, mialatt sok miljom kéz bevégzé a munkát! Hogy aztán fennállt a szobor, Európa látta s nézte — fél tisztelettel s fél rettegéssel. A hegy még most is áll, de orma bús rideg. A szobrot földindulás ledönté s alant a völgyben elnyelé a posvány. Ezután Petőfi így kiált fel:

Hazám, hazám, te szent dicső szobor,
E posványban kellett fetrengened,
Ott henteregtél három századig
A sárrá rothadt zöld hullámok alján.

S fejed, mit egykor koszorú gyanánt
Öveztek fönn a szomszéd csillagok,
Az ingoványnak undok férgel
Borították el ronda testeikkel.

Oh én hazám, oh én szegény hazám!
Minek nevezzem azt az érzeményt,
Mely mint egy sötét felhőszakadás
Omlik szivemből múltad emlékére?

Kit nem sodorna magával e rohamos gondolat- s érzelemáradat? Eleinte Petőfi magára erőlteti a nyugodt hangot s úgy írja le a szobrot, mint valami méltóságos alakot, melyhez azonban neki csak kevés köze. De nem, látszólagos nyugalma alatt ott lappang iszonyú fájdalom, s ennek nyomasztó hatása alatt képzelete kevés mozgást mutat. Egyszerre azonban kitör az áradat, az allegória látszólagos nyugalma odavan, a szenvedély elsodorta. S talán képzelete itt megnyugszik? Nem, tovább halad folytonos izgatottsággal és rohamossággal.

De féltre, bú, de féltre, gyász — mondja tovább —, nincs a mozsárban már a szobor, kiemeltük őt. Le kell mosni tagjait, legyen ismét szeplőtelen.

Jöjön, segítsen mosni mindenik,
Az asszony könnyel és a férfi vérrel.

Aztán ha régi fényében ismét ragyogni fog, akkor — nyugodni mennünk nem szabad, hanem föl kell emelnünk a szobrot megint a hegyre, melyen egykor tündökölt.

Föl, nemzetemnek apraja, nagyja,
Szégyen reá, ki lomhán vesztegel,
Dicsőség arra, aki dolgozik...
Válasszatok most: szégyen vagy dicsőség!

Még Petőfi költeményei közt is kevés darabot lehet találni, mely *A ledől szoborhoz* izgatott hangban, gondolatmenetének rohamosságában fogható lenne. Gondolatmenetét ránk erőszakolja; meg kell előtte hajolnunk, kitérnünk nem szabad. S éppen ebben van nagyszerűsége képzelete erejének, hogy minden rohamossága s izgatottsága mellett is oly logikus. (...)

Térjünk egy más költeményhez. Vad téli éj van. A sűrű *hópelyheket* vad szélvész ragadja. Talán *nem* is hópelyhek azok? »Talán egy *őrült* gondolatjai? Vagy *összetépett lelkem* rongyai.« Így kezdi Petőfi *Téli éj* című versét. S mily harmóniátlanak látszik kezdete: mily szökellés a hópehely képzetétől az »őrült gondolatjai«-ig vagy az »összetépett lelkem rongyai«-ig! — Közeleg az *éjféli*, a költőt *kísértet* látogatja meg: a hit, remény és a szeretet szentháromsága. Ezeket már *meggyilkolták*, de *éjfélenként* kiszállnak sírjukból, s a költő felé lebegnek halvány képeik. Eközben a szélvész a *felleget szétszaggatá*. A költő tekintete a *csillagok* közé vész; a csillagok fénye oly sötétpiros, mintha mindegyik *vércsepp* volna. S ki mondja meg, hogy nem az-e? Hisz a földön sokat *gyilkolnak*. Ábeli-sziveknek fölfreccsént vére ez, mit a zsvány föld csillagnak nevez. — A *szélvész* még egyre tombol. A fellegekbe és a költő hajába markol! Tán ki akarja tépni? Tépje ki inkább

szívét! Oh, hogy *dobog* ez a szív! Mint a várromról leomló *kő*, mint a *koporsó* födele, ha a halottat beszegezik bele. A költő *keble* a *koporsó*, melybe élő szíve temetve van.

Oh szív, te élő eltemetettelt!
Ki írhatná le gyötrelmeidet?

Ezután a *vész megszűnik*, béke és fény lebeg a vidéken. A költő is mehet *aludni*, mert a *béke és fény nem neki való*.

Petőfi képzelete e költeményében korlátlanul csapong. Míg *A le-dől*t szoborban az izgatottságot s rohamosságot figyeltük meg, a *Téli éjben* e tulajdonságokhoz még a képzelet nagy szökellései is csatlakoznak. Már a bevezetés maga is ilyen s hozzávaló folytatás a többi rész.

E költemény tartalmára nagyjából megegyez az *Álmaim* és *Az őrült* c. költeményekkel; formára különböznek, de iszonyú gondolat szökéseik amazzal teljesen megegyeznek. Nehéz *Az őrültnek* tartalmát rövid szavakban előadni, de teljesség kedvéért megpróbáljuk.

Az őrült ostort fon, lángostort, hogy vele a világot megkorbácsolhassa; ha a világ majd jajgat, ő kacagni akar. Mert ilyen az élet! Jajgatunk s kacagunk. A halál azt mondja: csitt! Ő már egyszer meghalt, eltemették Afrikában, egy hiéna kiásta sírjából. Jutalmul szívét adta neki, a hiéna megette, de oly keserű volt, hogy megdöglött tőle. Mert mi az ember? Virág, melynek gyökere a pokolban? A világ gonosz! Isten maga is siratja, hogy megalkotá. Az ég könnyűje mit sem használ neki. Az ég maga is egy kiszolgált katona már. Kerüld az asszonyt, mert szép állat az asszonyi állat, szép és veszedelmes és a szerelem? Egy harmatcsepp belőled édesebb, mint egy mézzé váli tenger; de egy harmatcseppnyi belőled gyilkosabb, mint egy méreggá vált tenger. A világ éret gyümölcs, le kell hullania. Az őrült még vár holnapig. Azután leás a föld közepébe, löpört visz le, s a világot a levegőbe röplíti... Hahaha! Hangzik utána az őrült kacagása.

»Az elme kóros mániás gondolatszökéseit« Petőfi mély művészi intuícióval mutatja be, mondja Oláh Gusztáv (*Lángész és elmekór*).

Még egy költeményt vegyünk figyelembe, mielőtt tárgyunkról Petőfi képzeletsorainak fokozatos emelkedésére térnénk át. *A virágok* című költemény az előbbiekkal ellentétes eszmekörbe vezet, nincs benne halál, életgyűlölet, hanem szelíd nyugalom, boldogság a természet élvezetében.

A költő a mezőre ballag, virágokat talál, melyek neki oly kedvesek, mintha csak szép lányokat látna. Leül közéjük, beszélget velük s szerelmet vall nekik. Kérdi: szereti-e őt. Azt hiszi, beszédjét értik. Mert a virág beszéde az illat, melyet mi nem értünk. Halála után a költő azt hiszi, hogy ő az illatot hallani fogja, mint szép dalokat.

Virágitat, virág dala,
Te lész majd ott bölcsődalom,
Melynek lágy zengedelminél

Tavaszonként elaluszom,
S következő tavaszig
Lelkem szép álmokkal mulat. —
Siromra, hogyha meghalok,
Ültessetek virágokat.

E költeményben is találunk gondolatszökelléseket, melyek abból állanak, hogy a költő látszólag egymással össze nem illő tárgyakat fog egybekapcsolni, mint e költeményben a szerelmet és virágillatot, a dal és a halál képzetét. E gondolatszökések az olvasót magukkal ragadják s a költeménynek a hatást biztosítják. Petőfire nézve pedig izmos s egyúttal könnyed képzeletről tesznek tanúságot. Nemcsak képei világosak s tiszták, nemcsak szemléleti eleme bőséges, nemcsak a lángész erejével rögtönöz, de éppen a lángész sajátosságánál fogva szökdel is, mert egy ponton meg nem állhat, neki szüntelen haladnia kell.

(Folytatjuk)

